

історичної науки Й. Рюзена, який зазначав, що об'єктивність, до якої прагне історик, означає "чесний виклад і реконструкцію наукового пізнання минулого без створення на основі сучасних політичних реалій нового історіографічного міфу".

Принцип системності використовується з метою розкриття цілісності об'єкта і його багатоаспектності, що забезпечить аналіз складових як цілісної системи.

Принцип конкретного аналізу передбачає врахування тогочасних історичних умов, що є необхідним для об'єктивного вивчення функціонування ПГУ.

Принцип плюралізму є обов'язковою умовою для дослідження і передбачає правомірність існування та врахування протилежних поглядів на аспекти проблем дослідження.

Зважаючи на складність та багатоаспектність предмета дослідження, методологія заснована на синтезі методів. Ключовими є наступні.

Типологічний метод дозволяє провести відбір, класифікацію, систематизацію й аналіз джерел і літератури; виявити і включити в дослідження раніше неопубліковані документи; дослідити архівні матеріали, які стосуються питань заснування ПГУ та трансформації політико-адміністративної структури Гетьманщини.

Метод критичного аналізу застосовується під час розгляду нормативно-правових актів та всього комплексу архівних матеріалів. Особливу цінність мають законодавчі акти імператорів, Кабінету міністрів та Сенату. Застосування цього методу при аналізі джерел дозволяє прослідкувати характер та розвиток інкорпораційної політики уряду Російської імперії в 30 – 50-х рр. XVIII ст. та внутрішньополітичну ситуацію в Гетьманщині.

Проблемно-хронологічний метод визначає структуру дослідження (послідовність проведення аналізу, структуру викладу матеріалу) та дозволяє розглядати події в часовій послідовності й виокремити історичні події в їх діалектичному зв'язку, досягти теоретичного узагальнення цілого і частин.

Історико-правовий метод використовується при аналізі питань, пов'язаних з політичними реорганізаціями в Україні у 30 – кінці 40-х рр. XVIII ст., який дає можливість з'ясувати процес інкорпорації інституцій Гетьманщини до політико-адміністративних та суспільно-економічних структур Російської імперії.

Ретроспективний метод дозволяє звернутися до історичного минулого, виділити характерні риси та особливості заснування та функціонування ПГУ в досліджуваній період.

Метод системного аналізу передбачає врахування загальної ситуації в Російській державі та на міжнародній арені, на фоні якої реалізовувалася українська політика – відбувалася ліквідація інституту гетьманства, заснування та подальше функціонування ПГУ в 1734 – 1750 рр.

Діалектичний метод дозволяє отримати повне й об'єктивне уявлення про умови історичної дійсності України у другій чверті – середині XVIII ст. в межах розуміння її зумовленості, зв'язку з культурою, світоглядом та іншими галузями життя українського суспільства.

Метод комплексного підходу до предмета дослідження є універсальним. Він дозволяє збалансовано охарактеризувати всі компоненти теми і реконструювати цілісну картину ліквідації інституту гетьманства в 1734 р., запровадження та функціонування ПГУ, особливостей інкорпораційної політики Російської імперії щодо України-Гетьманщини в другій чверті-середині XVIII ст.

Метод структурно-функціонального аналізу дозволяє з'ясувати характерні риси, особливості функціонування та компетенції владних установ у структурі організації державної влади Гетьманщини в досліджуваній

період. Також за допомогою цього методу можуть бути проаналізовані законодавчі акти Російської імперії щодо України та ПГУ.

Логічний метод надає можливість послідовно і комплексно розкрити аспекти заснування та функціонування ПГУ відповідно до конкретних історичних умов другої чверті-середини XVIII ст.

Порівняльний метод має бути покладений в основу пошуку зв'язків (наступності) з попередніми історичними періодами. Зокрема, зроблений нами висновок, що створення ПГУ було одним з етапів інкорпораційної політики Російської імперії, яка була розпочата імператором Петром I, посилена у 1730 – 40-х рр. і завершена ліквідацією української козацької держави у 1764 р.

Ряд наукових завдань вирішується за допомогою методичного інструментарію інших наук.

Метод контекстної інтерпретації правових актів дозволяє проаналізувати нормативно-правову базу функціонування ПГУ – накази, інструкції імператорів, Сенату та ін. Статистичний метод використовується при аналізі соціально-економічної історії Гетьманщини, структури українського суспільства та її змін в період функціонування ПГУ.

Таким чином, теоретико-методологічна основа розгляду проблем функціонування ПГУ є основним, вихідним положенням, на якому базується наукове дослідження. Тому комплексне застосування вказаних методів дає можливість залучити широкое коло джерел та наукової літератури для об'єктивного узагальнення та реалізації поставленої мети, з'ясувати функціональні особливості та трансформацію політично-адміністративного і суспільно-політичного устрою Лівобережної України в діалектичному розвитку історичного процесу, сприяє висвітленню змісту та напрямів історичного процесу поступової інкорпорації України до складу Російської імперії й ліквідації її політичної автономії.

1. Барг М. Категории и методы исторической науки. – М., 1984.
2. Крип'якевич І. Нарис методики історичних досліджень. Завдання історичної методики // Укр. істор. журн. – 1967. – № 2.
3. Пронштейн А. Методика исторического исследования. – Ростов-на-Дону, 1971.
4. Санцевич А. Методика исторического исследования. – К., 1989.
5. Сарбей В. Очерки по методологии и историографии истории Украины (период капитализма). – К., 1989.
6. Ковальченко И. Методы исторического исследования. – М., 1987.

Л. Г. Тупчієнко-Кадирова

СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ БІОГРАФІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ (на прикладі навчання Ю. С. Мейтуса)

Документальна архівна спадщина відомого радянського композитора, уродженця Єлисаветграда Юлія Сергійовича Мейтуса є достатньо великою, інформативно значущою, цікавою, але мало дослідженою. На наш погляд, у джерелознавчих дослідженнях слід було би враховувати майбутнє переведення інформаційної складової архівних документів у бази даних або знань, тобто структурувати інформацію таким чином, щоб наблизитися до утворення переліків-списків ознак для пошуку, утворюючи одночасно відповідні комплекси. В наших попередніх дослідженнях офіційних та особистих листів спадщини Ю. С. Мейтуса ми вже визначали структурні елементи (СЕ), за якими можна збирати не

тільки дані (Адресат, Адресант, Назва твору, Автор слів (пісні) та ін.), але й відповідні цитати – фрагменти тексту, якими можна ілюструвати, наприклад, Емоційні стани, Факти й події особистого життя тощо [1; 2]. Крім цього, обґрунтовано перспективність застосування методу структуризації інформації. Метою цієї статті є аналіз кількох документів, в яких відображені суттєві події життя митця, пов'язані із навчанням, та виділення СЕ їх інформаційної складової.

Роки дитинства і юності, як відомо передусім важливі для реалізації майбутнього життя, а особливо для реалізації творчого потенціалу. У Державному архіві Кіровоградської області є кілька документів, які свідчать про навчання Ю. Мейтуса. Аналіз документа відбувається таким чином. Подається повний текст документа, у подвійних квадратних дужках визначаються СЕ (з великої літери). Подвійні дужки використовуються тому, що текст документа містить одинарні квадратні дужки. Крім того, розшифрування скорочених слів також подаються у квадратних дужках. Проводиться і семантичний аналіз інформації.

Документ № 1

У 1911 майбутній композитор вступив до Єлисаветградського земського реального училища [3, 36]. Свідчення про це міститься у «Приемной книге», на обкладинці якої є такий текст:

Повний текст обкладинки

Єлисаветградское земское реальное училище
[[Назва навчального закладу та Назва справи]]

[учеба, поступающих] [[Назва справи – уточнення]]

С 1910 года [по 1918г. [[Дати (роки) початку та кінця записів або Крайні дати справи]]

Начато 16 декабря 1910 конч[ено]. 7 апреля 1918
[[Дати (число, місяць, рік) початку та кінця записів або Крайні дати справи]]

На 36-му аркуші є таблиця з даними. Дані таблиці від заповнених даних не відділені горизонтальною рисою. Далі дані приводяться без таблиці, назви колонок виділені жирним шрифтом, відділяються крапкою з комою, дані в середині колонки – комою. Назви колонок збігаються з СЕ, тому не повторюються.

№ п/п 77; Годъ мѣсяць и число – [[Дата події]]; **Фамилия и имя** Мейтусъ Юлий; **Время и место рождения** 1903 г 15 янв.; **Документы** Метр[ика]. № 669, св[идетельство?]. и прив[?]. акта № 174, св[идетельство?]. и зван[ие?]. № 8563; **В каком классе или за сколько классов** Пр.; **Сословие и звание** сын врача; **Вероисповедание** иуд[ей].

Нижче таблиці «Пр» розшифровується як «приготовительный класс». У наступній таблиці – перелік навчальних дисциплін, за якими, можливо, відбувався вступ. У даних Ю. Мейтуса графі не заповнені, тобто оцінки не проставлені. Графі таблиці перелічуються російською мовою із збереженням особливостей написання літери «і» та твердого знаку у кінці слова (тут і далі назви предметів подаються нами з великої літери, поза таблицею назви, за можливістю, перекладені українською): Закон Божий, Русский язык, Французский язык, Немецкий язык, Арифметика, Алгебра, Геометрия, Физика, История, География, Ессеистика, Рисование, Черчение, Чистописание. (Кожна назва є відповідним структурним елементом). Опитування могло проводитись усно, письмово і далі могла проставлятися загальна оцінка [[Результати опитування]].

Після таблиці міститься висновок [[Висновок педагогічної ради щодо вступу]] – «Определение пед[агогического]. совета» – такий: «отказать за малолетством».

Документ № 2

Наступний документ – свідчення про навчання Ю. Мейтуса в Єлисаветградській чоловічій класичній гімназії у 1912/1913 навчальному році [4, 29]. Назви колонок таблиці, предметів, навчальних періодів (після першого), назви видів оцінювання (після першого) також є СЕ і це позначення не повторюється.

Таблиця з назвою «Общая ведомость об успехах, внимании, прилежании и поведении учеников ... класса» [[Назва документа]].

№ 28 [[Номер за порядком]]; **Фамилии и имена учеников** Мейтус Юлий; [[Дані про учня:]] **1) Происхождения – 2) Вероисповедания – 3) родился ... дня 190 г. 4) Поступил в гимназию по... в ...класс...дня 19...г. [[Особливості вступу та Дата вступу]] 5) В каких классах пробыл по два года [[Особливості навчання]]**

Далі йде перелік предметів (деякі з них позначені зірочками, які розшифровуються після таблиці, але ми їх подаємо після зірочок в круглих дужках) та оцінок, відповідно до чвертей та року, після їх назв подаються назви предметів із, відповідно, п'ятьма оцінками:

I четв[ерть] [[Назва навчального періоду]], **II четв[ерть], III четв[ерть], IV четв[ерть], Средний выводъ** [не заповнене], **Годовая** [[Оцінка за рік]]; **Закон Божий** – – – – –; **Рус[ский]. язык** 5 5 5 5 5 ; * **(Философская пропедевтика), ** (Законоведение), *** (Латинский язык); Арифметика** 4 4 4 5 4; **** **(Алгебра, Геометрия, Тригонометрия, Физика); История** – 4 4 4 4; **География** 5 4 4 4 4; **Нем[ецкий]. язык.** – 4 5 5 5 5; **Фр[анцузский]. язык ; Природоведение** – 4 3 4 4 [остання оцінка – 3 – виправлена на 4]; **Рисование** 3 3 3 4 4; **Чистописание** 3 3 3 4 4; **Гигиена ; Внимание** 4 5 5 5 5; **Прилежание** 4 4 5 5 5; **Поведение** 5 5 5 5 5 [[Назви інших (не навчальних) предметів для оцінювання (попередні чотири)]]; **Пропустил уроки По болезни** 90 56 (ангина) 34 (корь) 75 (корь) 255 [[Пропуски уроків та Причини]]; **По другим уважительным причинам** – – – – –; **По не уважительным причинам** – – – – –; **Пропуск церковного Богослужения** – – – – –; **Место в классе** – – – – –; **Разряд** – – – – –; **Примечание** переводится с напр.[?] 2-й ст. 10 / V.

У таблиці є незаповнені графі, розташовані нижче графі «Годовая»: **экз[аменационный?]. отв[ет?]**. [[Назва виду оцінювання]] **письм[енный]. устный; переэкс[аменовка?]. письм[енный]. устный; Результат.**

Отже, можна спостерігати, що учень Ю. Мейтус навчався добре, хоча й багато хворів. І якщо на початку року у нього були гірші оцінки, то потім ситуація виправилась. Йому легко давались мови, за Російську й Німецьку мав 5-ки, мав відмінні результати з Уваги, «Прилежання», Поведінки.

Документ № 3

Третій документ – список учнів Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії 1914 – 1915 навчального року. В ньому, під № 24 написано: «Мейтус Юлій» [[Прізвище, ім'я]] [4, 39]. Цей документ, звичайно, має мало інформації, проте, свідчить, що Ю. Мейтус продовжив навчання у наступному навчальному році.

Отже, можна відзначити, що списки предметів реальної та класичної освіти мають спільне та відмінне. Однаковими в окремих графах є такі предмети: Закон Божий, Російська, Французська, Німецька мови, Історія, Географія, «Рисование» (рос.), Чистописание.

Специфіка класного журналу, на відміну від книги вступу, виявляється, на наш погляд, у констатації даних, які можна спостерігати протягом тривалого часу саме у класі. Ці дані відображені у відповідних графах таблиці: Увага, «Прилежання» (рос.), Поведінка, Пропуски

уроків з поважних причин (із вказуванням хвороб) та інших причин, Пропуски церковних служб.

Відмінності виявляються у наступному. Реальна освіта приділяла багато уваги математичним та природничим предметам. Якщо у класичній різні математичні та один природничий (Алгебра, Геометрія, Тригонометрія, Фізика) предмети представлені в одній графі, а окремо – Арифметика, то у реальній окремо оцінювались Арифметика, Алгебра, Геометрія, Фізика, щоправда, відсутня Тригонометрія. Якщо оцінювались окремо, ймовірно й викладались окремо. До складу реальної освіти додавались ще Креслення та гуманітарний предмет – Есеїстика. Склад класичної освіти включав ще Латину, Філософію, Гігієну і Законознавство. Таким чином, за реальної освіти в окремих графах оцінювались 14 предметів, в класичній – також 14 та інші (Гігієна, Увага, «Прилежаніє»). До складу математично-природничих наук реальної освіти (окремо оцінюваних) та за якими оцінювались можливості вступу, входили 4 предмети та Креслення, у класичній – 3 предмети.

Отже, реальна і класична освіти мали спільні предмети, відмінності стосувались складу математично-природничих наук. Висновок цей не новий, але підтверджується навіть такими уривчастими прикладами.

Перелічимо СЕ розглянутих документів: Назва навчального закладу, Назва справи, Крайні дати, Назва документа, Дата події, Прізвище та ім'я, Час і місце народження, Документи (перелік документів, які подаються), Клас, Стан і звання, Походження, Віросповідання, Вид опитування, Результати опитування, Висновок педагогічної ради щодо вступу, Особливості вступу, Дата вступу, Особливості навчання, Назви навчальних предметів, Назви інших (не навчальних) предметів для оцінювання, Пропуски уроків та Причини, Назви навчальних періодів, Назви видів оцінювання. Серед них специфічними для подібних документів є такі СЕ: Назва навчального закладу, Клас, Вид опитування, Результати опитування, Висновок педагогічної ради щодо вступу, Особливості вступу, Дата вступу, Особливості навчання, Назви навчальних предметів, Назви інших (не навчальних) предметів для оцінювання, Назви навчальних періодів, Назви видів оцінювання.

Як пошукові ознаки (у сполученні із іменем особи або відповідними оцінками), перспективними, на наш погляд, є такі СЕ: Назва навчального закладу, Дати, Назви навчальних предметів, Назви інших (не навчальних) предметів для оцінювання, Результати опитування, Висновок педагогічної ради, Особливості вступу, Особливості навчання.

У подальшій перспективі наших досліджень – листування осіб, котрих пов'язували творчі відносини, наприклад, автор музики і виконавець, автор музики і автор слів до пісні.

С. С. Кочережко

ДИСКУССИЯ СОВЕТСКИХ ИСТОРИКОВ 1960 – 80-х гг. ОБ УРОВНЕ РАЗВИТИЯ СОЗНАНИЯ И ХАРАКТЕРЕ ТРЕБОВАНИЙ КРЕСТЬЯН В ХОДЕ ПУГАЧЁВСКОГО ВОССТАНИЯ 1773 – 1775 гг.

Обращение к истории крестьянского сознания оправдано в наши дни не столько повышенным вниманием к социальной психологии, сколько необходимостью осмысления этой проблемы в свете абсолютно новых методологических подходов в современной исторической науке.

В 1960 – 80-е гг., в связи с некоторым ослаблением цензурно-идеологического нажима на историческую науку, а также повышением интереса как к восстанию Е. Пугачёва, ввиду его 200-летия, так и к проблемам социальной психологии, возникла дискуссия советских историков об уровне развития сознания и характере требований восставших (в первую очередь – крестьянства) в ходе крестьянских войн и особенно – Пугачёвского движения как последней, наиболее масштабной и развитой из них. Именно эта дискуссия является объектом исследования в настоящей статье.

В ходе дискуссии отдельные историки пытались дать «взгляд со стороны», однако были погружены в спор и стремились больше опровергнуть одну из позиций, нежели представить их во всех аспектах. В итоге эта дискуссия не была завершена. Она прервалась с распадом Советского Союза и сменой историографической ситуации. К настоящему моменту не создано специальных исследований, посвящённой этой дискуссии. Попыткой заполнить этот «пробел» в историографии является настоящая статья.

Исторический материализм, тщательность в работе с понятийно-категориальным аппаратом и пристальное внимание к самим вопросам классовой борьбы должны были бы обеспечить единый взгляд советских историков на проблемы крестьянских войн и их идеологические аспекты. Однако, единого взгляда на идеологическую составляющую классовой борьбы (в данном случае – Пугачёвского восстания 1773 – 1775 гг.) в среде советских историков не сложилось. Причинами этому послужили как минимум четыре основных сложности положения советских историков: 1. Нечёткость позиций классиков марксизма-ленинизма в отношении идеологических аспектов классовой борьбы периода феодализма. 2. Двоякость идеологической задачи. С одной стороны, необходимо было вписать крестьянские восстания в теорию классовой борьбы, что предполагало задачу подчёркивания их значимости в историческом процессе и их прогрессивного развития (нарастания). В этом случае уровень развития идеологии, сознательности и организованности Пугачёвского восстания сравнивается с более ранними крестьянскими войнами и восстаниями, на фоне которых Пугачёвщина выгодно отличается. С другой стороны, необходимо было выделить «классовую ограниченность» крестьянских восстаний и войн, в сравнении с революционным движением пролетариата, руководимого социалистической партией и идеологией марксизма. 3. Сложность и масштабность конкретно-исторического материала, который приходилось вписывать в заданные идеологические шаблоны. 4. Частое кардинальное изменение историографической ситуации, которое вменяло в обязанность историков использовать разные течения в историческом материализме.

1. Тупчієнко-Кадирова Л. Г. Структурний аналіз інформаційної складової офіційних листів // Рукописна та книжкова спадщина України: археогр. дослідження унікальних арх. та бібл. фондів. – К., 2010. – Вип. 14.
2. Тупчієнко-Кадирова Л. Г. Структурний аналіз інформаційної складової особистих листів // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011 [У друці].
3. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО). – Ф. 60. – Оп. 1. – Спр. 245.
4. ДАКО. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 36.